

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-13>

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПИТАННЯ У ВІДНОСИНАХ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ З ДЕРЖАВАМИ БАЛТІЙСЬКОГО РЕГІОНУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ігор Зінко,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри європейських та регіональних студій

Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9431-6695

ihor.zinko@lnu.edu.ua

Анотація. Розглядаються питання територіальних суперечностей між Російською Федерацією (РФ) та державами Балтійського регіону (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща), які передували підписанню міждержавних договорів про кордони після розпаду СРСР. Аналізуються історичні, політичні, етнічні та економічні чинники вирішення цих питань та становлення кордонів між РФ та державами Балтійського регіону, починаючи з 1920 р., у період Другої світової війни, в перші повоєнні роки і дотепер. Особлива увага приділена статусу Калінінградської області РФ (колишня Східна Пруссія) у контексті національних інтересів Польщі та Литви (Мала Литва). Стверджується, що територіальних проблем у відносинах держав Балтії з РФ у політико-правовому сенсі наразі немає. Однак сама агресивна політика Кремля, особливо внаслідок збройної інтервенції проти України, здатна їх активізувати і спричинити ревізію кордонів в разі ймовірного розширення конфлікту на цей регіон та участі в ньому НАТО.

Ключові слова: збройна інтервенція, державні кордони, мирний договір, національна безпека, національні меншини, історична пам'ять.

TERRITORIAL ISSUES IN RELATIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION WITH THE STATES OF THE BALTIC REGION AT THE PRESENT STAGE

Ihor Zinko,

Candidate of Economic Science, Associate Professor,

*Associate Professor at the Department of European and Regional Studies
of the Ivan Franko Lviv National University (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-9431-6695

ihor.zinko@lnu.edu.ua

Abstract. The issues of territorial disputes between the Russian Federation (RF) and the states of the Baltic region (Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland) that preceded the signing of interstate treaties on borders after the collapse of the USSR are reviewed. The historical, political, ethnic and economic factors of solving these issues and the formation of borders between the Russian Federation and the states of the Baltic region, starting from 1920, during the Second World War, in the first post-war years and until now, are analyzed. Special focus is made on the status of the Kaliningrad region of the Russian Federation (former East Prussia) in the context of the national interest of Poland and Lithuania (Lithuania Minor). It is claimed that there are currently no territorial problems in the relations of the Baltic states with the Russian Federation in the political and legal sense. However, the very aggressive policy of the Kremlin, especially as a result of the armed intervention against Ukraine, is able to activate them and cause a revision of the borders in the event of a possible expansion of the conflict into this region and the participation of NATO in it.

Key words: armed intervention, state borders, peace treaty, national security, national minorities, historical memory.

Вступ. Збройна інтервенція Російської Федерації (РФ) проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, значно погіршила базові засади мирного співіснування держав у Європі, посирила загрози національній безпеці та дала підстави сумніватися про стабільність і статус міждержавних кордонів з Росією. З вини Москви в брутальний спосіб порушено не лише державні кордони і територіальну цілісність України, а й створено прецеденти для перегляду існуючого стану кордонів з іншими державами-сусідами, в тому числі з країнами Балтійського регіону (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща). У своїй більшості ці кордони протягом ХХ ст. зазнали значних змін, були остаточно встановлені після розпаду Радянського Союзу (СРСР), закріплені у формі двосторонніх мирних договорів з РФ і ратифіковані більшістю національних парламентів країн. Зараз на офіційному рівні територіальні претензії взаємно не висловлюються, однак у суспільному дискурсі у формі політичних і наукових дебатів, у діяльності громадських організацій та окремих партій ця тема час від часу підноситься як частина історичної пам'яті народів і як проблема національної безпеки, що тепер різко загострилася. Держави регіону виразно засудили інтервенцію Росії і заявили про свою солідарність з українським народом, включилися у систему політичних та економічних санкцій НАТО та ЄС, оскільки більшість з них є членами цих організацій. Значно зросла громад-

ська підтримка України та активізація власних безпекових досліджень, як, наприклад, діяльність Міжнародного центру оборони і безпеки в Естонії (ICDS, 2022). Питання перегляду кордонів з РФ постало з новою силою, але його збудником стала якраз загроза поширення збройної інтервенції Москви.

Метою даного дослідження є відстеження суспільно-історичних особливостей вирішення територіальних проблем і формування кордонів між країнами Балтійського регіону та Росією та можливого перегляду їхнього статусу в разі розширення збройної агресії Росії у Європі з врахуванням національних інтересів країн регіону.

Основна частина. Збройна інтервенція РФ проти України в сучасних умовах зумовила необхідність нагадування про існування територіальних проблем у міжнародних відносинах, які були устояні чи послідовно вирішувалися протягом багатьох років після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. Віроломна політика і російського імперіалізму після розпаду СРСР вперше була застосована щодо незалежної Грузії ще у серпні 2008 р., а потім знову випробувана щодо України весною 2014 р.. Окрім цього, російська агресивна політика включала також різні способи політичного та економічного тиску, підтримку незалежності самопроголошених сепаратистських квазідержав (у 2008 р. – Абхазія та Південна Осетія як частини Грузії, а у 2022 р. – Донецька Народна Республіка та Луганська Народна Республіка як відторгнуті частини України) та брутальної анексії українських Автономної Республіки Крим і Севастополя та включення до свого складу 21 березня 2014 р. Можна вважати, що ціла низка базових принципів міжнародного права, зокрема Статуту ООН і Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.) були грубо порушені, а тепер досягнули свого апогею у формі відкритого збройного конфлікту з усіма ознаками непроголошеної широкомасштабної війни. Оскільки Росія здатна до віроломної агресії, то попередні домовленості про суверенітет і територіальну цілісність, а також про взаємне визнання кордонів можуть Москвою ігноруватися. В цих умовах виникає проблема повернення до аналізу особливостей вирішення територіальних проблем і встановлення кордонів між державами Балтійського регіону та Росією, з'ясування суспільно-історичних передумов їхнього формування та розгляду теперішнього статусу, порівняння геополітичних наслідків після зміни кордонів для кожної держави, а також моделювання можливих територіальних претензій цих держав у випадку ймовірної поразки Москви за участю НАТО, що і є **завданням цього наукового дослідження**.

Базові принципи системного підходу, індуктивний підхід до логіки деструктивної поведінки держави щодо міжнародно-правових норм, методи історико-генетичних, історико-порівняльних досліджень і періодизації, статистичного аналізу, наукового прогнозування становлять **методологічну базу цього дослідження**.

До низки територіальних суперечностей, частина з яких вже вважалася вирішеними, належать проблеми відносин між Російською Федерацією з багатьма державами Балтійського регіону. Так, перший варіант мирного договору між РФ та **Латвією** після розпаду СРСР сторони узгодили ще у 1997 р. Однак у 2005 р. Росія відмовилась його підписувати, оскільки Латвія при розгляді у сеймі добавила до його змісту декларацію, в якій згадувався Ризький мирний договір 11 серпня 1920 року. У свій час Ризький договір передбачав включення до складу Латвії частини території Псковської області РФ, яка згодом увійшла до складу створеного у 1925 р. Яунлатгальського (лат. Jaunlatgale), з 1938 р. – Абренського (лат. Abrene) повіту. За радянсько-німецьким Пактом Ріббентропа-Молотова Латвія з червня 1940 р. була окупована радянськими військами, а вже 5 серпня цього ж року тут була утворена Латвійська РСР у складі СРСР. Відразу після звільнення від німецької окупації у серпні 1944 р. східна частина території Абренського повіту, де переважали етнічні росіяни, була передана до складу РФ. Зараз це весь Пitalовський район і Качановська волость Палкінського р-ну Псковської області. Всього від Латвії на користь Росії було відторгнуто території площею понад 1,5 тис. кв. км.

Нарешті 27 березня 2007 р. прем'єр-міністри Російської Федерації та Латвії М. Фрадков і А. Калвітіс підписали в Москві договір про державний кордон, в якому попередні латвійські застереження були зняті (Латвія відмовляється від територіальних претензій до Росії, 2007). На даний час у політико-правовому сенсі Латвія на офіційному рівні не має жодних територіальних претензій до Росії. Однак у національній пам'яті багатьох латишів історичні прецеденти, зумовлені наслідками Ризького договору 1920 р. та його несправедливою денонсацією у 1944 р., як і теперішній стан міждержавної угоди про кордон 2007 р.. залишають свій слід.

Подібним чином, у лютому 1920 р. в естонському місті Тарту (ест. Tartu) був укладений мирний договір між більшовицькою Росією та молодою **Естонською Республікою**. За Тартуським договором на користь Естонії переходили території правого берега річки Нарва від Чудського озера до Нарвської затоки, які склалися із двох відмінних в етнічному плані частин – населеної естонцями, іжорцями, інгерманляндцями (становили більшість) та росіянами (меншість) території так званої Естонської Інгерманляндії (ест. Eesti Ingeri) на півночі цієї смуги та населеного переважно росіянами півдня Принаров'я. При цьому теперішнє російське місто Івангород (ест. Jaanilinn) на правому березі річки Нарва у цей період було частиною естонського міста Нарва. Обидві ці частини правобережжя Нарви – колишня Естонська Інгерманляндія та південне Принаров'я, а також Івангород як вже тепер самостійне місто нині входять до складу Ленінградської області РФ. Більша ж частина переданої тоді на користь Естонії території – це теперішній Печорський район Псковської області з переважаючим російським населенням і великою часткою естонців, включаючи етнографічну групу православних естонців – сету. В естонський період – з 1920 по 1940 роки це був повіт Петсері (ест. Petserimaa). Загальна площа естонської території, що відійшла за Тартуським договором, становила понад 2 тис. кв. км. Однак після анексії Радянським Союзом у 1940 р. держав Балтії сам Тартуський договір, на думку радянських політиків, втратив силу. Вже після розпаду СРСР у 1991 р. після переговорів між незалежною Естонією та Росією був підписаний мирний договір. Ще один варіант мирного договору було підготовлено у 2005 р. 18 лютого 2014 року глава МЗС Росії С. Лавров та його естонський колега

У. Паєт підписали у Москві теперішній договір про кордон та розмежування морського простору в Нарвській та Фінській затоках. На відміну від версії договору 2005 року, тут зазначено, що нинішній договір регулює питання щодо проходження державного кордону, у ньому зафіксовано взаємну відсутність територіальних претензій. На відміну від Латвії, естонський парламент новий договір так і не ратифікував.

Вже тепер, в умовах російської інтервенції в Україну, Март Гельме, віцеголова Консервативної народної партії Естонії (EKRE), вніс у естонський парламент пропозицію про відмову від договору 2014 р., яка, на його думку, «...позбавляє нас усіх прав вимагати компенсації за окуповані території. Немає жодного істотного виправдання для передавання 5,2% території Естонії, вод і повітряного простору іноземній державі» («Договір про кордони був помилкою», 2022).

Значно раніше, відразу після розпаду СРСР, були врегульовані територіальні питання між Росією та **Фінляндією**, однак вони також можуть знову загостритися внаслідок теперішнього стану воєнничої політики Кремля та послідовного руху Гельсінкі до членства у НАТО у відповідь. Варто згадати, що у жовтні 1920 р. в естонському Тарту був підписаний мирний договір між Фінляндією та Радянською Росією, за яким Фінляндія здобула вихід до незамерзаючого Баренцевого моря через область Петсамо (фін. Petsamo, рос. Печенга), але відмовилася від частини Карелії. Московська мирна угода, укладена 12 березня 1940 р. між країнами, завершила спровоковану інтервенцією Москви Зимову війну (листопад 1939 р. – березень 1940 р.), що призвела до значних людських втрат, великих руйнувань та територіальних поступок на користь СРСР. Від Фінляндії відходив Карельський перешийок з головним містом Віпурі (рос. Выборг, фін. Viipuri), втрачався стратегічно важливий Сайменський канал, що сполучав внутрішнє фінське озеро з Выборзькою затокою Балтійського моря (тепер у складі Ленінградської області РФ), також на користь Москви переходило північне узбережжя Ладозького озера з найбільшим містом Сортавала (фін. і карел. Sortavala, тепер – Республіка Карелія). Так зване Московське перемир'я від 19 вересня 1944 р. фактично завершило Радянсько-фінську війну 1941–1944 рр. Стан територіальних розмежувань остаточно закріпив Паризький мирний договір, підписаний у 1947 р. Фінляндія підтвердила територіальні придбання СРСР в рамках 1940 року, а також повертала область Петсамо (Печенга), втрачаючи вихід до Арктики, та район Салла-Куусамо (фін. і карел. Salla-Kuusamo alue), що тепер відповідає сільському поселенню Алакуртті (фін. Alakurtti) (обидві території у складі Мурманської області РФ). Загальна площа територіальних поступок Фінляндії на користь СРСР у порівнянні зі станом на жовтень 1920 р. становила понад 42 тис. кв. км. Цей стан кордону був зафіксований у договорі між Фінляндією та Росією у 1992 р. На офіційному рівні влада Фінляндії не визнає територіальних претензій до Росії. Ідея «Великої Фінляндії» (фін. Suur-Suomi) час від часу проговорюється в середовищі маргінальних фінських політиків, серед науковців та у колах карельських іммігрантів (Tarkka Jukka, 1987).

Багато політичних дискусій виникають навколо території найбільшого російського анклаву – **Калінінградської області** (рос. Калининградская область, нім. Kaliningrader Gebiet, пол. Obwód kaliningradzki, лит. Kaliningrado sritis), яка була утворена після Другої світової війни у 1946 р. в північній частині колишньої німецької Східної Пруссії (рос. Восточная Пруссия, нім. Ostpreußen, пол. Prusy Wschodnie, лит. Rytų Prūsija) у складі Радянської Росії і яка межує тепер безпосередньо з країнами-членами НАТО та ЄС – Польщею та Литвою. Для розуміння можливих територіальних претензій Польщі, Литви чи Німеччини на цю область в сучасних умовах необхідно, на нашу думку, звернутися до історії цього краю. Як відомо, цю територію до XIII століття заселяли племена прусів – близьких за мовою та культурою до теперішніх литовців та латишів. Однак з початку XIII ст. ці землі почали колонізуватися німецьким Тевтонським орденом, в результаті чого пруси були великою мірою знищені і асимільовані у німецькому культурному і політичному середовищі. Головним містом Пруссії згодом став заснований у 1255 р. Кенігсберг (рос. Калининград, нім. Königsberg, польск. Królewiec, лит. Karaliaučius). Грюнвальдська битва 1410 р., а потім Тринадцятирічна, або Перша Прусска війна 1454–1466 рр. між Короною Польською та Великим князівством Литовським з одного боку та Тевтонським орденом з іншого за Східне Помор'я закінчилась поразкою ордену та підписанням другого Торунського миру. Після цього Королівство Пруссія стало частиною Королівства Польського (з 1569 р. – Речі Посполитої), а герцогство Пруссія – східна частина історичної Пруссії потрапило під польський сюзеренітет як польський лен (феод). Після ослаблення Польщі у 1657 р. Пруссія поступово зближується з іншими німецькими державами, у 1701 р. стає незалежним Королівством Пруссія і головною політичною силою об'єднання німецьких земель. Назва Пруссія перейшла на більшу частину власне німецьких земель зі столицею у Берліні, а Східна Пруссія залишилася однойменною провінцією в Королівстві Пруссія. У 1895 р. в Східній Пруссії мешкало понад 2 млн. осіб. Основну частину населення становили німці, чисельність поляків та кашубів становила 327 тис. осіб, литовців – 118 тисяч осіб (дані 1890 р.) (Пруссия Восточная, 1890-1907).

Об'єднання Німеччини і утворення Німецької імперії з декількох десятків формально незалежних держав відбулося 18 січня 1871 р. після перемоги у франко-пруській війні 1870-1871 рр.. Однак вже після поразки Німеччини у Першій світовій війні країна втратила значні території. Зокрема, внаслідок здобуття Польщею виходу до Балтики, Східна Пруссія виявилася територіально відірваною від основної частини Німеччини. До того ж вона втратила портове місто Мемель (нім. Memel) і навколишні території на користь новоутвореної держави Литви, яке протягом 1923-1939 рр. мало назву Клайпеда (лит. Klaipėda). Однак у березні 1939 р. гітлерівська Німеччина в ультимативний спосіб анексувала Клайпеду (Мемель) і Клайпедський край (лит. Klaipėdos kraštas).

Після поразки Німеччини за рішенням Потсдамської конференції Пруссія як державне утворення ліквідували, а власне Східну Пруссія розділили між Радянським Союзом і Польською Республікою. З території Пруссії у Німеччину в примусовий спосіб було виселене корінне німецьке населення, а також більшість місцевих онімецьчених литовців. Натомість сюди були переселені росіяни, білоруси та інші громадяни переважно із звільнених від фашистської окупації територій СРСР.

У березні 1946 року радянська влада навіть пропонувала передати Кенігсберзьку область Литовській РСР, але литовці не прийняли цієї пропозиції (Granica polsko-radziecka w b. Prusach Wschodnich, 2014). Основна причина перестороги тодішнього керівництва радянської Литви полягала в реальній оцінці неможливості заселити і загосподарувати цей край литовцями, а включення нової території до свого складу на хвилі зростаючого переселення етнічних росіян та білорусів і його мілітаризації мало би згубні наслідки. Остаточна радянсько-польська угода про поділ території Східної Пруссії між Радянським Союзом і Польщею була підписана у Москві 16 серпня 1945 р.. До складу СРСР увійшла менша частина території Східної Пруссії (17 757 км²), включно з Кенігсбергом, на території яких створили Калінінградську область РРФСР (15 100 км²), а невелику частину – 2 657 км² – Клайпедський край і частину Куршської коси передали Литовській РСР. Південна, більша частина Східної Пруссії відійшла на користь Польщі – близько 19 236,9 км², де зараз утворено Вармінсько-Мазурське воєводство (пол. Województwo warmińsko-mazurskie).

Відразу після війни Калінінградська область стала однією з найбільш мілітаризованих територій Радянського Союзу, а тепер Росії. На початку нашого століття тут активно розвивалася торгівля та культурно-освітні контакти не лише з сусідніми Польщею, Литвою та історично поєднаною Німеччиною, а й з багатьма іншими країнами світу. Однак вже з 2014 р. після першого етапу російської інтервенції проти України і анексії Криму ці переваги прикордонних контактів та безвізового режиму були зі сторони Польщі та Литви скасовані.

У Калінінграді перебуває штаб Балтійського флоту, а в місті Балтійську (нім. Pillau, пол. Piława, лит. Piliava, рос. Балтийск) знаходиться найбільша база цього флоту. У квітні 2018 року Росія на постійній основі розмістила в Калінінградській області оперативно-тактичні ракетні комплекси "Искандер", які можуть мати ядерний заряд.

У 2002 р. між ЄС та РФ за участю вже тоді потенційного кандидата на членство у ЄС **Литовської Республіки** були укладені угоди про умови транзитного сполучення між Калінінградською областю та Росією через Білорусь. На підставі цих угод вантажі перевозилися у вільному режимі, пасажери поїздів могли отримувати литовські транзитні візи без права виходу на територію країни, а автомобілісти з правом перебування у країні протягом 24 годин (Зінько І., 2015:226-227). Тепер, після початку збройної інтервенції Росії проти України і, як наслідок, впровадження жорстких політичних та економічних санкцій проти Москви з боку ЄС, умови транзиту товарів та людей між Калінінградською областю та РФ різко погіршилися. Так, Литва оголосила про обмеження транзиту з 18 червня 2022 р. певної номенклатури та обсягу підсанкційних товарів. Це приблизно половина вантажів, що йдуть з Росії до Калінінградського ексклава. РФ почала загрожувати Литві заходами у відповідь (Це рішення ЄС, 2022). Погрози зі сторони Росії стосувалися не лише економічних санкцій щодо самої Литви, а й перегляду визнання її незалежності і територіальних питань, що мало радше ознаки провокаційних закликів. Найбільш войовничі російські політики навіть проговорювали ідею пробивання у спосіб відкритої збройної інтервенції так званого Сувалкського коридору між Білоруссю та Калінінградською областю РФ з відторгненням частини території Литви задля гарантування стабільного зв'язку з цим анклавом (Сувалкський коридор, 2022). Однак такий крок Москви означав би безпосередню війну не лише з Литвою, а з усім НАТО, тому на вищому державному рівні навіть не обговорювався.

Як виявляється на підставі аналізу положень Потсдамського договору про Східну Пруссію, ця територія була передана на користь Радянського Союзу на правах оренди на визначений термін. Литовець Лаурінас Качюнас, аналітик Центру дослідження Східної Європи, ще у вересні 2014 р. заявив, що згідно з цією угодою, Калінінградська область (частина Східної Пруссії) була передана СРСР на 50 років, тобто до 1996 року. За словами цього експерта, Великобританія і США могли б підняти це питання, однак розвиток подій за таким сценарієм є малоімовірний. Цю заяву європейського колеги розкритикував викладач Інституту міжнародних відносин і політичних наук Вільнюського університету Томас Янелюнас. За його словами, розмови про повернення Калінінградської області Німеччині, це ні що інше, як провокація. На його переконання, про Міжнародний договір, який було ухвалено у Потсдамі в 1945 р., можна буде згадати лише за умови погіршення ситуації на сході України та ескалації насильства (Кенігсберг наш, 2014).

Вже у 2014 р. на фоні російської анексії українського Криму та спровокованого збройного конфлікту на Сході України це питання про можливий перегляд кордонів самої Росії викликало певний резонанс. Тепер же, в умовах масштабної агресії Росії проти України воно піднімається з новою силою. Можна стверджувати, що усі положення Потсдамської угоди 1945 р. в частині політико-правового статусу території Калінінградської області вимагають глибокого аналізу спеціалістами з міжнародного права. А керівництву РФ варто було б на найвищому рівні міждержавних контактів про це нагадати. З іншого боку, теперішні реалії агресивної політики Росії перекреслюють дуже багато прийнятих свого часу положень про визначення статусу кордонів між країнами Європи і можуть зачепити інтереси самого Кремля безпосереднім чином.

Федеративна Республіка Німеччина офіційно завжди займала виважену позицію щодо Калінінградської області, наголошуючи, що вона є територією Росії. Головну увагу з федеральних міністерств проблемам Калінінградської області приділяло Міністерство внутрішніх справ (МВС) Німеччини, на кошти якого в Калінінграді споруджено діловий осередок – Німецько-Російський дім. Основним у діяльності МВС є підтримка німців, які мешкають в області (понад 5 тис. осіб). На їхнє облаштування німецький уряд виділив значно більше коштів, ніж для німців інших регіонів Росії. Німеччина прагнула підтримувати тісні економічні відносини з областю (Логінов Я., 2014).

Зараз, в умовах розв'язаної Росією проти України війни, Німеччина на офіційному рівні не проголошує жодних намірів щодо перегляду статусу регіону. Більше того, уряд країни доволі непослідовно засуджував політику Москви, а надана Україні допомога була і досі є досить обмежена і уповільнена, зважаючи на великі можливості

країни. Сама ідея розбудови газопроводів дном Балтійського моря, особливо нереалізований проект Північний потік-2, сприймалися багатьма політиками як заохочення Росії до розгортання своїх агресивних намірів, насамперед щодо України. Але найголовнішим є те, що будь-які наміри Берліна щодо перегляду статусу Калінінградської області можуть сприйматися всією світовою спільнотою як ознаки німецького реваншизму. Саме тому ми виключаємо можливість участі Німеччини у претензіях на володіння цією територією.

Найбільш доцільним, на нашу думку, є ймовірний **поділ території Калінінградської області між Польщею та Литвою** в разі поразки РФ у війні з Україною при умові активного залучення до цього країн-членів НАТО.

Варто зауважити, що за часів перебування Східної Пруссії як феоду Королівства Польського тут спостерігалося тісне співжиття переважаючого німецького населення з польською та литовською меншинами. За польського періоду в місті у 1544 р. було відкрито Університет Альбрехта, відомий як Альбертіна, збудовано головний католицький костел. До того ж Крулевець був одним із головних центрів польського друкарства, тут видавалося більше книг польською мовою, ніж в інших частинах країни.

У міжвоєнний період, коли за підсумками Першої світової війни Польща отримала доступ до Балтійського моря, а Східна Пруссія опинилася відірваною від основної частини Німеччини у статусі анклав, серед польських вчених і політиків обговорювалися різні думки щодо цієї території. Серед них частина експертів відстоювала ідею цілковитої приналежності Східної Пруссії до Польщі, інша група вчених і політиків обстоювала думку про доцільність поділу на дві чи навіть на три частини, де мали би бути враховані польські, литовські інтереси і навіть можливість існування самостійного вільного міста Кенігсберг. Точилися дискусії про встановлення можливих кордонів між Польщею та Литвою на території Східної Пруссії (Piotr Eberhardt, 2018:595–614).

Теперішнє посилення агресивної політики Росії щодо держав-сусідів зумовлює польські претензії на Калінінградську область (Східну Пруссію). Так, польський генерал, екскомандувач сухопутних військ Вальдемар Скішипчак заявив, що Калінінградська область перебуває під російською окупацією і що Польща має «заявити на неї права». Він спочатку заявив, що ця область є територією «під російською окупацією з 1945 року» і підкреслив, що вона історично належала Пруссії та Польщі. «Тепер варто було б заявити на неї свої права, так, як це було раніше з відвоєнованими територіями. Можливо, варто претендувати на цей Калінінградський округ, який, на мою думку, є частиною території Польщі. Ми маємо право мати претензії на територію, яку окупує Росія» – заявив Скішипчак. Генерал також додав, що Калінінградський округ не має жодного військового значення (Польський генерал, 2022). Думка генерала отримала короткотривалий розголос в польському суспільстві з поділом на прихильників цієї ідеї та на її опонентів, однак не мала реакції офіційної польської влади.

Як вже згадувалося, на східну частину Калінінградської області достатньо багато історичних, етнічних та культурних підстав має Литовська Республіка. На неї поширюється територія литовського історичного та етнічного регіону Мала Литва (нім. Kleinlitauen, лит. Mažoji Lietuva), до складу якого входить невелика частина Литовської Республіки – Клайпедський край з головним містом Клайпеда (Мемель). До вторгнення Тевтонських Лицарів на початку XIII ст. ці терени були заселені балтськими племенами предків пруських литовців або литовників (лит. Lietuvninkai) – склавинами і надрувіанцями, що були залежні від королівства Литви до кінця сторіччя. Термін Мала Литва широко застосовувався не лише литовськими, а й багатьма іноземними істориками та етнографами. Паралельно до нього зрідка використовувалися історичні назви території найдавніших племен – Надровія і Скаловія.

Мала Литва була невіддільною частиною герцогства Східна Пруссія. Однак власне східні його частини належали до окремого округу герцогства. Ще 14 березня 1724 р. пруський король Фрідріх-Вільгельм I затвердив м. Гумбіннен (тепер м. Гусев) як місце перебування утвореної 22 листопада 1723 р. «Литовської депутації» – органу управління литовською, східною половиною Східної Пруссії. Тут розташовувався уряд східного округу провінції. Центром західного округу, як і столицею всієї провінції Східна Пруссія, був Кенігсберг.

Після Першої світової війни, коли Литва у 1918 р. здобула незалежність, 24 члени Національної ради Малої Литви підписали Тільзитський акт (лит. Tilžės aktas) (30.11.1918), вимагаючи об'єднання регіону у складі єдиної Литовської держави. Це мало означати відділення північних районів Східної Пруссії, де проживали пруські литовці, від Німецької імперії. Однак за Версальським договором 1920 р. , лише частина Малої Литви на північ від річки Німан була відторгнута від Німеччини (Клайпедський край) і перебувала під протекторатом Ліги Націй. У 1923 р. Литва в односторонньому порядку анексувала цю територію, що не спричинило істотних заперечень у світової спільноти, але не мало значної підтримки у місцевих німців та частини онімецьких литовців.

На відміну від більшості литовців, що мешкали власне у Литві і були католиками, пруські литовці з XVI століття були в основному лютеранами. Вони використовували для литовської мови іншу орфографію і готичний шрифт. Деякі з них були послідовними прихильниками власної регіональної ідентичності. Після Другої світової війни вони були разом з німцями вислані на територію Німеччини. За орієнтовними оцінками, чисельність пруських литовців станом на поч. XXI ст. нараховує понад 122 тис. осіб, більшість яких мешкає у Німеччині і практично втратила свою ідентичність. У самій Литві та в Калінінградській області проживає лише 2 тис. литовців.

Однак протягом багатьох століть Мала Литва була важливим осередком становлення власного литовського культурного життя. Так, литовський просвітитель лютеранський пастор Мартінас Мажвідас у 1547 р. в Кенігсберзі започаткував литовське книгодрукування. Тут народився, жив і творив класик литовської поезії, пастор Крістіонас Донелайтіс. З Малою Литвою пов'язаний суспільний рух друкування і поширення литовської літератури, яку активісти переправляли у саму Литву, що була у XIX і на поч. XX ст. під російською царською окупацією і де литовська друкована література була під заборонаю.

Більшість пам'яток культури пруських литовців була знищена у роки радянської влади і продовжує знищуватись теперішньою російською адміністрацією Калінінградської області. Так, меморіальна дошка прусько-литовському письменникові і філософу Відунасу (Вільгельмас Староста) у м. Советську (Тільзит) була знищена у червні 2022 р. у відповідь на санкції ЄС і активну позицію Литви проти російської агресії в Україні (Парамонова Ю., 2022).

Литовська Республіка підписала з РФ договори про кордони ще у жовтні 1997 року. Вони встановлені на основі політико-адміністративного розмежування між радянськими Росією та Литвою після Другої світової війни і охоплюють більшу територію, ніж кордони довоєнної Литовської Республіки. Треба зазначити, що у ході реалізації Пакту Ріббентропа-Молотова СРСР у жовтні 1939 р. передав Литві Віленський край і Вільно (історична столиця Литви), захоплені Польщею у 1920–1921 рр., потім у липні 1940 р. вже вся Литовська Республіка була окупована і 3 серпня цього ж року як новоутворена радянська республіка прийнята до складу СРСР. Після Другої світової війни у січні 1945 Литовській РСР було повернуто Клайпеду (Мемель), анексовану Третім рейхом.

Загалом, територія Калінінградської області в межах історичної Малої Литви включає зараз повністю 8 адміністративних районів на сході області і місто обласного підпорядкування Советськ. Серед найбільших міст Малої Литви варто виділити Черняховськ (нім. Insterburg, лит. Įsrutis) – 39,1 тис. осіб – друге місто області, Советськ (нім. Tilsit, лит. Tiltė) – 38,5 тис. осіб – третє місто області, а також Гусев (нім. Gumbinnen, лит. Gumbinė) – 28,2 тис. осіб і Неман (нім. Ragnit, лит. Ragainė) – 10, 8 тис. осіб. Загальна площа Малої Литви в межах області становить 7,2 тис. кв. км., а чисельність населення станом на 1.01.2019 р. – понад 200 тис. осіб, основну частину яких становлять росіяни. Литовців у всій області мешкало лише 9,8 тис. осіб, що становило 1% населення. Наразі у Литві питання політико-територіального статусу сусідньої Калінінградської області РФ, включно з Малою Литвою, обговорюється лише в середовищі науковців, громадських активістів та окремих політиків, але не виходить на рівень загальнонаціональної дискусії чи парламентських обговорень. Розглядається лише ширший загальнополітичний контекст про умови транзиту та загрози національній безпеці зі сторони Росії в нерозривному зв'язку з політикою ЄС та НАТО.

Таким чином, до Польщі могла би бути приєднана західна частина Калінінградської області, включно з Калінінградом (Крулевцем) площею майже 8 тис. кв. км та чисельністю населення понад 800 тис. осіб, де основну частину становлять росіяни, а поляків мешкає тут дуже мало – менше 4 тис. осіб станом на 2002 р. (Территориальный орган, 2020). Ця частина області включає 6 адміністративних районів та 8 міст обласного підпорядкування. При цьому в самому Калінінграді проживає зараз майже півмільйона мешканців.

Питання про вирішення долі мешканців усіх проблемних територій у разі їхнього повернення на користь держав Балтійського регіону буде, очевидно, вирішуватися на основі існуючих принципів міжнародного права і підготовлених та прийнятих двосторонніх міждержавних угод. Переважна більшість мешканців цих регіонів є етнічними росіянами і громадянами Російської Федерації.

Висновки. Розглянувши у нашому дослідженні суспільно-історичні, політичні, етнічні та соціально-економічні передумови становлення і сучасного стану територіальних питань і кордонів між Російською Федерацією та державами Балтійського регіону (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща), ми з'ясували, що вони пройшли через складні трансформації у період становлення незалежності цих держав у 1920 р., у часи Другої світової війни та в перші повоєнні роки, а остаточно були вирішені вже на початку 90-их років минулого століття у формі підписання міждержавних мирних договорів та договорів про кордони. Парламенти країн, за виключенням Естонії, ратифікували ці міжнародні угоди. На офіційному рівні країни не висловлювали територіальних претензій і підстав для перегляду кордонів, хоча в середовищах окремих партій, громадських організацій та в наукових колах тривали дискусії про несправедливі поступки на користь РФ, зумовлені тодішніми міжнародними реаліями. До того ж ці питання тісно пов'язуються з членством цих держав в НАТО (окрім Фінляндії) та ЄС з усіма умовами колективної безпеки та станом відносин цих організацій з Росією.

В теперішніх умовах збройної агресії Росії проти України Москва в односторонньому порядку грубо порушила принципи міжнародного права і піддала сумнівам стабільність і силу міжнародних договорів про кордони. Перестороги розширення російської інтервенції на держави Балтійського регіону зумовили активізацію обговорення питань про територіальні суперечності і кордони, які поки що не вийшли на парламентський рівень. Однак в разі поразки РФ у війні з Україною, якщо до цього будуть безпосереднім чином залучені НАТО та ЄС, країни Балтійського регіону можуть нагадати Москві про проблему втрачених на користь Росії своїх довоєнних територій і зажадати їх повернення. Окремим постане питання про статус Калінінградської області Росії (колишня Східна Пруссія), оскільки, в разі ймовірної втрати Москвою цього анклав, на його територію можуть претендувати Німеччина як довоєнний володар, а також Польща і Литва, які мають для цього свої підстави. На основі проведеного дослідження ми пропонуємо свій варіант найбільш оптимального поділу цієї області між Польщею та Литвою (Мала Литва). Польщі могла би належати більша, західна частина Калінінградської області включно з Калінінградом (Крулевцем), а дещо менша – Литві, яка до того ж відповідає межах історичної області Мала Литва. Загальна площа територій, на які можуть претендувати країни Балтійського регіону, становить понад 60 тис. кв. км, де зараз проживає приблизно 1,5 млн. осіб.

References:

1. (2022) „Dohovir pro kordony buy pomylkoiu”. Estoniia zaiavyla prava na chastynu RF [“The border treaty was a mistake”. Estonia claimed rights to part of the Russian Federation]. Retrieved from: <https://zaborona.com/dogovir-pro-kordony-buv-pomylkoyu-estoniya-zayavyla-prava-na-chastynu-rf/> [in Ukrainian]
2. Eberhardt Piotr (2018) Kwestia podziału Prus Wschodnich w okresie II wojny światowej. Przegląd Geograficzny, T. 90, zeszyt 4 [in Polish].
3. (2014) Granica polsko-radziecka w b. Prusach Wschodnich – Historia. Retrieved from: <https://www.historia-wyznaelblaska.pl/granica-polsko-radziecka-w-b.-prusach-wschodnich.php> [in Polish].
4. ICDS. We Stand with Ukraine, March 1, 2022. International Centre for Defence and Security. Retrieved from: <https://icds.ee/en/we-stand-with-ukraine/>
5. (2014) Kenigsberg nash. Rossiia mozhet lishitsia Kalininhradskoj oblasti – analitik [Koenigsberg is ours. Russia may lose the Kaliningrad region – analyst]. Retrieved from: <https://nv.ua/world/kyonigsberg-nash-rossiya-mozhet-lishitsya-kaliningradskoy-oblasti-13404.html> [in Russian]
6. (2007) Latviia vidmovliaietsia vid terytorialnykh pretenzii do Rosii [Latvia renounces territorial claims to Russia]. Retrieved from: <https://ua.korrespondent.net/world/289371-latviya-vidmovlyaetsya-vid-teritorialnih-pretenzij-do-rosiyi> [in Ukrainian]
7. Lohynov Ya. (2014) Kalininhrad: iz Putinym u Yevropu [Kaliningrad: with Putin to Europe]. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/international/kaliningrad-iz-putinim-u-yevropu-.html> [in Ukrainian]
8. Paramonova Yu. (2022) "Vyvernuli vsiu stenu, kovshom dostavali". Vlasti Sovetska “otomstili” Litve [“They turned out the whole wall, they got it out with a ladle”. Sovetsk authorities “revenge” Lithuania]. Retrieved from: <https://www.severreal.org/a/vyvernuli-vsyu-stenu-kovshom-dostavali-vlasti-sovetska-otomstili-litve/31928734.html> [in Russian]
9. (2022) Polskyi heneral: Kalininhrad nalezhyt Polshchi [Polish general: Kaliningrad belongs to Poland]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/26/7334684/> [in Ukrainian]
10. Prussia Vostochnaia (1890–1907) Entsyklopedicheskii slovar Brokhauza i Efrona v 86 t. (82 t) [Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron]. SPt, 1890-1907 [in Russian]
11. (2022) Suvalkskyi korydor z Bilorusi do Kalininhrada, na dumku ekspertiv, stane pershoiu metoiu Kremlia u razi viiny proty NATO [The Suvalki corridor from Belarus to Kaliningrad, according to experts, will become the Kremlin's first target in the event of a war against NATO]. Retrieved from: <https://espreso.tv/de-mozhe-rozpochatisya-ymovirnyy-konflikt-rosii-ta-nato-politico>. [in Ukrainian]
12. Tarkka, Jukka (1987) Ei Stalin eikä Hitler – Suomen turvallisuuspolitiikka toisen maailmansodan aikana. Helsinki: Otava. [in Finnish].
13. (2020) Territorialnyi organ Federalnoi sluzhby gosudarstvennoi statistiki po Kaliningradskoi oblasti [Territorial authority of the Federal State Statistics Service for the Kaliningrad Region]. Retrieved from: <https://kaliningrad.gks.ru> [in Russian]
14. (2022) Tse rishennia YeS. Hlava MZS Lytvy vidpoviv na zvyuvachennia Rosii shchodo “blokady Kalininhrada” [This is EU decision. The head of the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania responded to Russia's accusations regarding the “blockade of Kaliningrad”]. Retrieved from: <https://news.liga.net/ua/politics/news/eto-reshenie-es-glava-mid-litvy-otvetil-na-obvinieniya-rossii-naschet-blokady-kaliningrada> [in Ukrainian].
15. Zinko I. (2015) Zovnishnia polityka krain Pivnichnoi Yevropy: navch. posibnyk [Foreign Policy of North European Countries: Education. Guide] [in Ukrainian].